

KORPUSZOK ÉS KORPOREALITÁSOK II.

Berzsényi Dániel igazi arca

Hogyan nézett ki Berzsényi Dániel? Nem tudom. Hosszú évek óta sokkolom az egyetemi hallgatókat azzal, hogy amit látunk, az nem biztos, hogy van, s hogy az írók-költők imázsa bizony – miért is lenne ez másképp? – konstrukció. Berzsényi látványos példa. Mint az ismeretes, 1810-ben elutazott Pestre, ahol modellt ült egy Pesten működő festőnek, Johann Tobias Kärblingnek,¹ majd miután az így készült miniatűr túl kövérnek mutatta,² elment inkább 1812-ben Bécsbe, ahol Jacob Schorn készített egy új, immár inkább izmos, semmint testes embert ábrázoló képet,³ melyből Johann Blaschke rézmetszete létrejehetett verseinek első kiadása elé.⁴ Mind a mai napig ezt a képet variáljuk: erről dolgozott Simó Ferenc,⁵ s elődeit dolgozta-gondolta tovább Barabás Miklós egynémely ábrázolása. A 20. század elején Noszlopy Tivadar közölt még a niklai hagyatékából egy miniatűrűt – egy bizonyos Sterio nevű olasz vándorfestő művét (pontosabban csak egy fotót a képről) –, ám ez is elkallódott azóta.⁶ Mindenesetre Berzsényi igazi arcát nem ismerjük, s valahol lappang egy kövér Berzsényit ábrázoló kis kép, amit lehet, hogy csak azért nem tudunk Berzsényiként azonosítani, mert nem ismerjük fel ismertnek vélt vonalait. Nemhiába, hogy minden gyanús, ami szemmel láthatóan nem a Blaschke-féle metszet után készült. Pedig milyen jó volna megtalálni a hiányzó képet!⁷

¹ Anton BETTELHEIM, Oswald REDLICH und Eva OBERMAYER-MARNACH, Hrsg., *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 3, Lfg. 12 (Wien–Graz–Köln: Böhlau, 1962), 168.

² Kazinczy Ferenc írja neki 1810. szept. 24-én: „Kezembben végre képe annak a' szép lélek külsőjének melyet szeretni 's csudálni eléggé nem tudok. Eggyike leveledből tudtam eddig is, 's tudtam a' Szemere leveléből, hogy kövér testben lakik az; de hogy illy kövér légy, azt meg nem álmodtam. De a' Brutuszok 's Cassiuszok mellett, kiknek testetlenségétől Cæsár félt, kövér Dolabellák is voltak!" „Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Érsemjén, 1810. szept. 24.”, in BERZSENYI Dániel, *Levelezése*, kiad. FÓRIZS Gergely, Berzsényi Dániel összes munkái, 66. lev., 157–158 (Budapest: EditioPrinceps, 2014). Berzsényi nem éppen filigrán testalkatára másutt is van adat. ld. VADERNA Gábor, „Egy csók és más semmi: Berzsényi Dániel 1810-es pesti kirándulása”, *Holmi* 16, 10. sz. (2004): 1217–1234.

³ A kép lelőhelye: MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz.: 55. A kép készülésétől ld. „Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. aug. 15.”, in BERZSENYI, *Levelezése...*, 119. lev., 283–285, 283–284. Berzsényi bécsi útjáról ld. MERÉNYI Oszkár, „Berzsényi Bécsben”, in MERÉNYI Oszkár, *Újabb Berzsényi-tanulmányok*, 101–104 (Budapest: k. n., 1971). Schornról ld. FLEISCHER Gyula, *Magyarok a bécsi képzőművészeti akadémián* (Budapest: MTA, 1935), 82–83.

⁴ PAPP Júlia, *Könyv és kép a 19. század elején: Blaschke János (1770–1833) illusztrációinak katalógusa*, 2 köt. (Budapest: Argumentum–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2012), 1:84. Az első kiadás: BERZSENYI Dániel, *Versei*, kiadá HELMECZI Mihály (Pest: Trattnernál, 1813).

⁵ M. Kiss Pál, „Simó Ferenc Berzsényi-portréja”, in *Somogy megye múltjából*, Levéltári Évkönyv, 7, szerk. KANYAR József, 185–190 (1976), 186. A kép a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában volt, jelenleg lappang.

⁶ NOSZLOPY Tivadar, „Berzsényi Dániel egy eddig ismeretlen arczképe”, *Vasárnapi Ujság* 55, 32. sz. (1908. aug. 9.): 646.

⁷ A fent ismertetett ábrázolásokról ld. a kötet előző tanulmányát: BICSKEI Éva, „Korpuszok és korporealitások I.: Egy Berzsényi-ikonográfia helyett”.

Van azonban még egy arckép, mely egyszer csak előkerült, s csendben, halkan beúszott a Berzsényi-ikonográfiába. Van egy arckép, mely ott feszít Berzsényi magyar wikipédia-oldalán,⁸ mely betölti az Osiris Kiadó reprezentatív szövegkiadásának hátsó borítóját.⁹ Ő volna az? A bajusz megvan, az oldalszakáll hiányzik, a göndör fürtök megvannak, az arcél mintha különbözne, a tágra nyílt szemek mégis hasonlóképp néznek ránk.

A képet jelentékeny magyar alkotó, Donát János festette 1817-ben. 1996-ban jelent meg a Nagyházi Galéria és Aukciósház 8. árverésén,¹⁰ ahol a 300.000 forintról induló licit után végül Kovács Gábor gyűjteményébe került.¹¹ (Olaj, vászon, 62 × 50 cm, j. b. l. Donat 1817.) Arról, hogy ki volt a képet elbíráló szakértő, s milyen információk alapján tulajdonították Berzsényinek, nincs információ. Feltételezem, hogy volt szakértő, s nem gondolom, hogy a KOGART gyűjteményét csak úgy, bemondásra bővíteni lehetne egy ilyen értékes tétellel. Azóta többször kiállították és publikálták a képet,¹² s a Donát műveit katalógusba gyűjtő Bakó Zsuzsanna is elfogadta az azonosítást.¹³ Előfordul máskor is, hogy egy képen nem feltétlen azt találjuk, akit látni vélünk,¹⁴ itt ezt mégsem vetette fel eddig senki. Gyanakvásomat végül a kép egyetlen elemző leírása keltette fel, mely a 2013-as *Vonzások és változások* című, a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett tárlat katalógusához készült Szvoboda Dománszky Gabriella tollából:

„Egészen más, realiztikusabb felfogású a nyalka Berzsényi-portré (kat. 32), amely a költő másoktól festett, ismert képmásától is eltér. Berzsényi verseinek első kiadása kapcsán 1812-ben festette le magát Bécsben, hogy Blaschke János metszetet készíthessen róla a kötet előlapjára. Ekkor készült a selmezbányai Schorn Jakab (1783–?) drámai miniatűrje, amely hitelesnek tűnően idézi fel a nemzet során tételődő váteszt. E miniatűr Berzsényi legelterjedtebb arcképe, később mindenütt ez jelenik meg különféle metszeteken. Schorn egy erős, sötét arcszörzetű, korpulens személyt örökített meg, antikizáló, poétai köpenyben, de a költő habitusának megfelelően, romantikus effektusokkal. Ám az 1817-es Donát-képen világos tónusban, szakáll nélkül látjuk Berzsényit, alakja daliás, csak a nagy kerek szemek világos pillantása idézi többi arcképét. Egy derűs és elegáns magyar urat látunk,

⁸ DONÁT János, *Berzsényi Dániel arcképe*, hozzáférés: 2021.11.01, https://hu.wikipedia.org/wiki/Berzsényi_D%C3%A1niel#/media/F%C3%A1jl:Don%C3%A1t_Berzsényi.jpg

⁹ BERZSÉNYI Dániel, *Művei*, kiad. OROSZ László (Budapest: Osiris, 2004, 3. kiadás).

¹⁰ Nagyházi Galéria és Aukciósház: 8. festmény- és műtárgyárverés 1996. június, katalógus (Budapest: Nagyházi Galéria és Aukciósház, 1996), 63. 297. tétel

¹¹ Jelzete: 000011

¹² A KOGART oldala nyolc kiállítást sorol fel. Publikálták itt: FERTŐSZÖGI Péter és KRATOCHWILL Mimi, szerk., *A Kovács Gábor-gyűjtemény / The Gábor Kovács Collection* (Budapest: Vince, 2004), 52–53.; FERTŐSZÖGI Péter, szerk., *A művészet arca: A művészek arca*, KOGART kiállítások (Budapest: Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, 2007), 3. sz.; BAKÓ Zsuzsanna, *Donát János magyarországi német festő munkássága 1744–1830* (Budapest: Mirio Bt., 2012), 61. 94. kép; FERTŐSZÖGI Péter és SZINYEI MERSE Anna, szerk., *Vonzások és változások: 18–19. századi magyar festészet magángyűjteményekben* (Budapest: Kovács Gábor Művészeti Alapítvány–Magyar Nemzeti Múzeum, 2013), 32.

¹³ BAKÓ, *Donát János...*, 61.

¹⁴ Pl. a KOGART Csokonai Vitéz Mihályt ábrázoló képe kapcsán (jelzet: 00009, hozzáférés: 2021.11.01, <http://kogart.hu/alkotas/stunder-janos-jakab/csokonai-vitez-mihaly-kepmasa>) nemrégiben fogalmazta meg kételyeit Stunder János Jakab műveinek szlovák kutatója: Katarína BEŇOVÁ, ed., *Ján Jakub Stunder (1759–1811): Nikde cudzincom* (Kodaň–Budapešť–Levoča–Banská Bystrica: Slovenská narodná galéria, 2021), 157. Köszönjük Katarína Beňovának, hogy még a publikálás előtt rendelkezésünkre bocsátotta kutatásait.

jól megválasztott fekete-arany dolmányban, és Berzsenyi Kazinczyval folytatott levelezéséből tudjuk, hogy a poéta nagy gondot viselt a portréin megörökítendő öltözékre. Vajon melyik az igazi arca? Berzsenyi egyben birtokait kiválóan vezető, vagyonos gazda, és Donát ezt a személyt örököltette meg, nem az emésztő melan-kóliában szenvedő költőt.”¹⁵

Melyik az igazi? – kérdi a művészettörténész. Vajon ez utóbbi egyáltalán Berzsenyi? – kérdem én. A fentebb szubtilis módon megragadott különbségek épp abba az irányba mutatnak, hogy a kérdést másképp is feltegyük: miért gondoljuk, hogy ez Berzsenyi volna? Hiszen a Berzsenyi-hagyatékban semmi nyoma sincs ennek a képnek, holott ez az időszak még viszonylag jól dokumentált a költő életében. Újabb képéről minden bizonynyal beszámolt volna valakinek. Nem világos, hogy tellett volna-e egyáltalán a költőnek megfizetni Donátot, nem egykönnyen igazolható, hogy találkozhattak. Ha meg nem találkoztak, hogyan lehetséges, hogy Donát ennyire szabadon dolgozta át a csak a Blaschke-metszetről ismerhető tárgyat? Persze ezek mind-mind olyan kérdések, melyek inkább gyanakvást keltenek, s bizonyítani úgysem lehetséges őket. Hiszen hogyan is bizonyíthatnánk, hogy valaki *nem* írt egy eseményről, hogy *nem* tudta állni a cechet, hogy *nem* találkozott valakivel? Ezért állítani csak egyet lehet: eddig senki sem bizonyította a kép hitelességét – és az ellenkezőjét sem. Ami további gyanakvásra ad okot, az éppen az ábrázolás: Berzsenyi vajon tényleg lemondott volna saját figurájának költőként való ábrázolásáról? Márpedig, ha valamire adott Berzsenyi, az éppen költőként való ábrázolása, hiszen a bécsi ülés után készült képéről így nyilatkozott: „én legalább szeretem csak azért is minthogy egy martialis óda néz ki belőle 's kérlek Te se ijedj-meg a' borzas bajszerű Magyartól, se a' czifra dolmánt és philosophusi köpönyeget igen sokáig ne kaczagd, mert tudod hogy én magyar vagyok egész a' gyengeségig 's tudod az illy contrastoktól melyly nehéz szabadulni.”¹⁶ Persze, tehetjük hozzá, ismét lehetne bizonyítani, hogy Berzsenyi valamiért változtatott megjelenése koncepcióján, mint az ellenkezőjét – ám ez sem történt meg.

A KOGART weboldalán van egy „publikus megjegyzés”, mely mintha filológiai érveket is bemutatna a kép hitelessége mellett. Tudnivaló, hogy az oldalra bárki írhat megjegyzést, így nem tudni, hogy ez kitől származik, ám a honlap szerkesztői előzetesen engedélyezték a megjelenését. Így ez valamiféle köztes állapotban van: nem feltétlenül a KOGART munkatársaitól származik, de ők tették lehetővé, hogy a kép alatt megjelenjen. Ez a megjegyzés a következő (betűhíven közlöm):

„Berzsenyi Dániel ezeket írta a képről: »Édes Mátkám! Ecsémtől kaptam e festett arcképet, születésem napján lepott meg véle, én meg most kegyedet. Csókollak, ölellek. Dánieled!« »Hanem ezen portrait-m igen rosszúl van találva, midőn engemet olly izetlen, vizenyeges tekintetű férjfiunak mutat, kinek Plátói kebléből nem néznék ki egygy odai exaltatioju szivet. Elvétí egész characteristikámat. 'S miként lehetett így

¹⁵ SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella, „»A szépmesterségek kezdete« magyar földön”, in *Vonzások és változások...*, 29–58, 33–35.

¹⁶ „Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. aug. 15.”, in BERZSENYI, *Levelezése...*, 119. lev., 283–285, 284.

el-rajzolni czifra dolmánomat 's philosophusi köpönyegemet, meg nem foghatom! Az illy kep-írónak jobb volna el-vetni ecsetjit.«¹⁷

Ilyen levélszövegekről a Berzsényi-filológia nem tud, szenzációszámba menne, ha új kép mellé új levelek kerülnének elő. Berzsényi sohasem szólította a feleségét „Édes Mátkám”-nak;¹⁸ Berzsényinek nem volt öccse, távoli rokonát pedig „Uram ecsém”-nek hívta;¹⁹ teljes képtelenség, hogy úgy ült Donátnak, hogy nem is tudta, vagy Donát csak passzióból Berzsényit festett volna; a festményt nem küldözgette volna postán; feleségének a búcsú-formulája teljes következetességgel az volt, hogy „élj szerencsésen!”²⁰ És ez csak az első hitelesítő idézet volt.

Tovább is van, mondjam még? A következő idézet egész berzsényis: az eleje igen hasonlít arra, ahogyan Berzsényi Kazinczyknak ír a Kärbling-képről, bár figyelemre méltó, hogy a portrait szót Berzsényi ott nem franciásan ejtette ki, mégis használja a kifejezést, ott ír a platói kebelről, ott nevezi a festőt képirónak, s ott beszél arról is, hogy képeiből ódáinak kell látszania;²¹ exaltált ódákról az *Antirecensió*ban van szó;²² a cifra dolmány és filozófusi köpeny pedig egy másik, a Schorn-képet elemző leveléből való (idéztük is már).²³ A karakterisztika szó germanizmus, s bár a karakter gyakran, a karakterizál olykor előfordul a korban (még Berzsényinél is), csak a 19. század végén ver gyökeret a magyar nyelvben (elvéve létezik); a vizenyeges Heves megyei tájszó,²⁴ Berzsényi sohasem használta, bár akár használhatta is volna. Ennél a második szövegnél a levélrészlet hamisítója (mert mondjuk ki, ez nem más, mint hamisítás) közelebb lépett Berzsényi szövegeihez, s abból dolgozott. S éppen ez a gyenge pontja fáradozásainak: hogy össze lehet szedni az egymásra vágott szöveghelyeket. Aki sokat foglalkozott Berzsényivel, az pontosan tudja: ennek a költőnek voltak ugyan kedvenc képei a költészetében (Kölcsey Ferenc meg is róttá ezért), de a levelezése poénjait nem ismételte.

Berzsényi igazi arca továbbra sincs meg. Van egy remek Schornunk (én legalábbis kedvelem a képet), van egy szép Blaschkénk, kallódik egy-egy Kärbling, Simó és Sterio, vannak Barabásaink. Donátunk egyelőre nincs. Visszatarthatjuk hát könnyeinket – továbbra is Berzsényi lesz a példa az óráimon.

¹⁷ Berzsényi Dániel arcképe: Publikus megjegyzés, hozzáférés: 2021.11.01, <http://www.kogart.hu/alkotas/donat-janos-daniel/berzsényi-daniel-arckepe>

¹⁸ „Kedves Feleségem!” volt a leggyakoribb és egy ízben „Édes 'Su'sim” fordult elő ismert leveleiben. Ld. „Berzsényi Dániel Dukai Takács Zsuzsannának, Sopron, 1819. nov. 16., 1819. nov. 16. után; [1820]; 1820. jan. 31. előtt; 1820. ápr. 24. előtt; 1820/1821”, in BERZSÉNYI, *Levelezése...*, 267., 269., 270., 273–275. lev., 525., 527–528., 530–532.

¹⁹ „Berzsényi Dániel Bárány Boldizsárnak, Nikla, 1817. febr. 1.”, in *uo.*, 238. lev., 478–479.

²⁰ Ld. a már idézett levelek mindegyikét.

²¹ „Portraitem nagyon hibás ha engem igen kövérnek mutat. Vállom és mellem ugyan platói, de kövér éppen nem vagyok. Mind Szemerét mind a' képirót az én béllelt téli mentém csalta meg. Add, kérlek, ezen hamis copiómat Kisasszonykádnak játszani. Küldök én Néked másikat, melly meg fogja mutatni, hogy a' Te barátod egy egész araszszal vastagabb mellben mint hasban. Azt pedig, hogy én az első dőfés dicsősségét másnak nem engedném, az én ódáimból láthatod.” „Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1810. nov. 23.”, in *uo.*, 70. lev., 166–167, 167.

²² „Az illy merész képek és tzifra expressiók alatt, a' rimes prósa es a' tzinege lábu Madrigál leroskadna, de egy exaltált ódanak ezek szükséges ékességei.” BERZSÉNYI Dániel, „Antirecensio Kölcsey' Recenziójára”, in BERZSÉNYI Dániel, *Prózai munkái*, kiad. FÓRIZS Gergely, Berzsényi Dániel összes munkái, 29–60 (Budapest: EditioPrinceps, 2011), 41.

²³ „Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. aug. 15.”, in BERZSÉNYI, *Levelezése...*, 119. lev., 283–285, 284.

²⁴ SZINNYEI József, szerk., *Magyar tájszótár*, 2 köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1897–1901), 2:1013.